

שיי עגנון

גדולי הפיוט והציור והמחנה ילידי
ילידי סוף המאה ה-19

דן לאור

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי

עורך הסדרה: אביעזר רביצקי

המערכת

משה אידל, אברהם גרוסמן, צבי יקותיאל, אניטה שפירא

מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

דן לאור

ש"י עגנון

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

תוכן העניינים

7	עם הספר
9 ראשית הדברים	פרק ראשון:
22 ארץ חמדת אבות	פרק שני:
39 נכסף אני למרורים	פרק שלישי:
59 עם ארבעת הכרכים	פרק רביעי:
79 פנים אחרות	פרק חמישי:
105 בין פורענות לפורענות	פרק שישי:
135 את הירושה ליטשת עד־גביש	פרק שביעי:
163 והיא תהילתו	פרק שמיני:
189 סוף דבר	פרק תשיעי:
197	ש"י עגנון: קורות חיים
201	ביבליוגרפיה

החלטתו של מרכז זלמן שזר לכלול את ש"י עגנון בין האישים המופיעים בסדרת "גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי" העניקה לי הזדמנות לשוב ולספר את סיפורו של הסופר יליד בוצ'אץ', שיצירתו מהלכת קסם על דורות של קוראים. במשך יותר משישים שנות יצירה כתב עגנון שפע של סיפורי מופת, את הרומנים הגדולים של הספרות העברית במאה העשרים וכן חטיבה רבת ערך של ספרי כינוס וזיכרון. עגנון הוכר כבר בחייו כגדול הסיפורים העבריים של תקופתו, ובשנת 1966 זכה בפרס נובל לספרות – מאורע שהעלה את הספרות העברית החדשה על בימת העולם.

ספרי הקודמים על עגנון, מאמרים שפרסמתי בהזדמנויות שונות, וכן הוראת כתביו באוניברסיטה – כל אלה שימשו לי בסיס לכתובתו של ספר זה. הספר עצמו מגולל את תולדותיו של עגנון וסוקר את התפתחות יצירתו בתחנות השונות – גליציה המזרחית, ארץ ישראל (יפו וירושלים) וגרמניה. ביקשתי להאיר את דמותו של עגנון ואת עולמו כסופר על ידי התבוננות משולבת בכתובה ובחיים, ביאור של יצירות מפתח ומיצובן בהקשר הביוגרפי וההיסטורי, וכן על ידי סימון ציוני דרך חשובים בהתקבלות היצירות ובפרשנותן. מעל לכול עמדה לנגד עיני השאיפה לקרב את עגנון לציבור רחב של קוראים, לומדים ומתעניינים.

על אף כוח המשיכה של סגנונו של עגנון והפיתוי לחזור ולצטט אותו, השתדלתי לעשות זאת במשורה, בעיקר לצורכי ניתוח או המחשה. בעת הציטוט הקפדתי להביא את הנוסח התואם את מועד הפרסום שאליו התייחסתי ולא להיסמך על גרסאות מאוחרות, שכן, כידוע, נהג עגנון לתקן את סיפוריו פעם אחר פעם. כך, למשל, כשכתבתי על "עגונות" (בקשר לראשית כתיבתו בארץ ישראל) ציטטתי מן הגרסה הראשונה משנת 1908, ולא מנוסח מאוחר יותר של הסיפור. כשחרגתי מכך ציינתי זאת במפורש.

בראשית ספטמבר 2006 הודעתי לעורך הסדרה, פרופ' אביעזר רביצקי, על הסכמתי לכתוב את הספר. במהלך אותו החודש נפגע פרופ' רביצקי בתאונת דרכים, ומאז הוא נתון בתהליך ארוך של שיקום והחלמה. אירוע קשה זה ליווה אותי לכל אורך הכתיבה, ועם סיום העבודה אני מבקש להודות לו על פנייתו אלי, ולבטא את תקוותי ואת איחולי להחלמתו המלאה.

זו גם ההזדמנות להודות לידידתי בלהה בן־אליהו, מן הדגולים שבמורי כתביו של עגנון, שעודדה אותי להתגבר על כל העיכובים, ואף פעלה נמרצות כדי לקדם את הוצאתו של הספר לאור. אזכיר עוד את התומכים והמלווים בקרב אנשי מרכז זלמן שזר – צבי יקותיאל, מנהל המרכז, ולצדו אנשי צוותו: מעין אבינר־רבהון, אריאלה שקדי ויחזקאל חובב. עפרה לבסקי־חפר, העורכת הלשונית, ואלי שקדי, שקרא את עלי ההגהה, העירו הערות חשובות. יבואו כולם על הברכה והתודה.

בז' בתמוז תשס"ז, זמן מה לאחר שסיימתי את הכנת כתב היד, נפטר אחי אורי, איש אוהב ספר, שבהיותו כלכלן ואיש ניהול עשה רבות למען קידום החינוך, הרווחה וההשכלה הגבוהה בישראל. יהיה הספר הזה נר לזכרו.

דן לאור

ניסן תשס"ח

ראשית הדברים

כמה דקות לאחר השעה ארבע – שהייתה שעת יציאתה של השבת – פילסו אופנועים של משטרת שטוקהולם את הדרך למכונית מהודרת שנסעה ממלון ה"גרנד הוטל" בדרכה אל אולם הקונצרטים. במושב הקדמי של המכונית ישב נהג, לבוש במדים מהודרים ולראשו כובע מצחייה, ולצדו שגריר ישראל בשבדיה, יעקב שמעוני. במושב האחורי ישבו שניים: הסופר שמואל יוסף עגנון ורעייתו אסתר עגנון. בתוך כחצי שעה אמור היה להתחיל הטקס של הענקת פרס נובל, שאליו יצא עגנון ברגע האחרון ממש, שכן היה עליו להמתין עד ליציאת השבת, לערוך הבדלה וגם להדליק נר שלישי של חנוכה. כל אלה הותירו לו דקות ספורות בלבד כדי לעשות את הדרך ממלוננו עד לאולם שבו מתקיים הטקס במעמד מלך שבדיה. לצורך זה העמידה לרשותו קרן נובל מכונית מיוחדת, ומשטרת שטוקהולם הקצתה שני אופנוענים, שנועדו להבטיח לו נסיעה ללא תקלות ולמנוע כל אפשרות שמא תיקלע המכונית לפקקי תנועה. בשל קוצר הזמן לא היה אפילו סיפק בידו של עגנון להתגלח במלוננו, ולכן הצטייד בעוד מועד במכונת גילוח חשמלית שאפשרה לו להתגלח במכונית תוך כדי נסיעה.

ואכן, המבצע עלה יפה: עגנון הגיע לאולם הקונצרטים בדיוק במועד שתוכנן. עם בואו מיהרו מקבלי פניו להוביל אותו אל פנים האולם, היישר אל המקום שהוקצה לו על הבמה לצדם של יתר חתני הפרס. בעודו לוחץ את ידיהם של עמיתיו לפרס נשמעה לפתע תרועת החצוצרות, והכול קמו על רגליהם. השעה הייתה ארבע ושלושים, ואל האולם נכנס ברוב הדר המלך גוסטב אדולף החמישי – אות לתחילת הטקס.

זה היה ב־10 בדצמבר 1966.

קבלת פרס נובל לספרות – הפרס שמעניקה מדי שנה בשנה האקדמיה השבדית בשטוקהולם לגדולים שבסופרי העולם – הייתה גולת הכותרת בחייו הארוכים, ועתירי התהילה של עגנון. יתרה מזאת: הענקת הפרס, כפי שכתבו אז העיתונים,

הייתה מעמד ההכתרה של הספרות העברית, שבשונה מתחומי היצירה הרוחנית האחרים של העם היהודי לא זכתה עד אז להכרה ולתשומת לב מחוץ לגבולות העם היהודי, וליתר דיוק מחוץ לתחומו של קהל קוראי העברית שבקרב העם היהודי. עגנון, שהוביל את הספרות העברית לשיאים שלא נודעו כמותם מאז החלה להתפרסם ספרות יפה בעברית בסוף המאה השמונה-עשרה, הוא גם זה שפילס את דרכה של הספרות העברית אל מעבר לתחומן של הלשון העברית והתרבות הלאומית והבטיח לה מקום של כבוד בקרב ספרויות העולם.

בבואו לשטוקהולם היה עגנון על סף שנתו השמונים. מסמכים שונים מעידים כי הוא נולד ב"ח באב תרמ"ז, 8 באוגוסט 1887 – נתונים העומדים בסתירה לגרסה שהוא עצמו הפיץ במשך שנים רבות, ולפיה נולד בט' באב תרמ"ח, 8 באוגוסט 1888. לו בדק זאת בעצמו היה גם עגנון נוכח לדעת ששני תאריכי ההולדת שייחס לעצמו אינם תואמים זה לזה. עם זאת, גרסתו של עגנון היא שנתפשה בעיניו ובעיני אחרים כגרסה הנכונה לכל דבר ועניין. בינו לבין עצמו, וכמובן גם בכתביו, נטה לייחס משמעות סמלית לעובדה שנולד כביכול בתשעה באב – היום שבו חרב בית המקדש ושב, לפי המסורת, נולד המשיח. תאריכים אלה – הן העברי והן הלועזי – הם התאריכים שהזכיר בנאומיו או בסקירות המעטות שכתב על תולדות חייו. משהיה לאיש נודע ברבים וימי ההולדת שלו צוינו בקרב הציבור הרחב – בעיקר אחת לעשור – היה התאריך שעגנון בחר בו לתאריך הקובע, תוך התעלמות מן הרשום במסמכים ישנים שאיש לא ידע על קיומם.

עגנון – ששמו המקורי היה שמואל יוסף צ'צ'ק'ס – היה יליד בוצ'אץ' שבגליציה המזרחית, חבל ארץ בעל אוכלוסייה יהודית צפופה שהיה נתון לשלטונה של האימפריה האוסטרו-הונגרית מאז החלוקה הראשונה של פולין בשלהי המאה השמונה-עשרה. מאז עבר האזור גלגולים רבים: לאחר מלחמת העולם הראשונה הוא נכלל בתחומה של הרפובליקה העצמאית של פולין, ואילו במלחמת העולם השנייה נכבש תחילה בידי ברית המועצות והיה נתון לשלטונה במשך כשנתיים. מצב זה השתנה לאחר מבצע ברברוסה (יוני 1941), שבו כבשו הגרמנים את מזרח פולין והחלו במבצע ההשמדה של יהודי אירופה, שהוביל בין היתר לחיסולם של יהודי גליציה. לאחר מלחמת העולם השנייה סופח האזור לברית המועצות והיה לחלק מן הרפובליקה הסובייטית של אוקראינה. מאז התפוררותה של ברית המועצות ובעקבות כינונה של הרפובליקה העצמאית של אוקראינה, הפכה גליציה המזרחית (לשעבר) לחלק בלתי נפרד ממדינת אוקראינה המוגדרת רשמית כ"אוקראינה המערבית". אחד מרחובותיה של העיר בוצ'אץ' נקרא כיום "רחוב

עגנון". בבית העירייה ההיסטורי, שהיה למוזיאון, מוצגת תערוכת קבע העוסקת ביצירותיו, והמבקר בעיר אף עשוי לשמוע מדי פעם בפעם אזכורים של עגנון כ"סופר אוקראיני".

בוצ'אץ' עצמה, שבה נולד עגנון, הייתה למעשה עיר קטנה שבה התגוררו כעשרת אלפים תושבים, מתוכם כשני שלישי יהודים. עיר זו נמצאת באזור הררי, שבפסגותו מתנוססים שרידים של מבצר עתיק ובמרכזה ניצב בית המועצה – בניין בסגנון הבארוק שהיה לשם דבר ושלמרגלותיו זורם נחל הסטריפא, אחד מיובליו של הדניסטר. בעשורים שלפני מלחמת העולם הראשונה הייתה בוצ'אץ' – כמו רוב מקומות היישוב בגליציה – מאוכלסת ברובה ביהודים, שאורח חייהם היה מושתת בעיקר על המסורת ועל לימוד התורה. עם זאת, החלו לקום בה מוסדות שייצגו את הרוח המודרנית שפשטה בסוף המאה התשע־עשרה: בצד בתי הכנסת, בתי המדרש, החדרים, ה"קלויזים" ומוסדות הלימוד והחינוך התורניים – שהיו קיימים בעיר זה דורות – הוקם בה מועדון ציוני ופעלו בה חברות ואגודות ברוח הסוציאליזם. לצד הספרות התורנית, שהעיר הייתה משופעת בה, אפשר היה למצוא בה גם ספרים ועיתונים של הסופרים החדשים שפעלו במרחב היהודי במרכז אירופה ובמזרחה מאז תחילת המאה התשע־עשרה. התרבות היהודית המסורתית שנתגבשה במלכות פולין במשך מאות בשנים הייתה מושרשת היטב בעיר בוצ'אץ', כמו בגליציה כולה. בה בעת היו העיר והארץ תשופות לתהליכי ההשכלה והמודרניזציה בשל השייכות הפוליטית שלהן לאוסטרו־הונגריה ובתוקף זה למרחב התרבות הגרמני, ערש הולדתה של ההשכלה היהודית.

עגנון היה בן למשפחה יהודית מן המעמד הבינוני: אביו – שלום מרדכי צ'צ'קס – היה סוחר פרוות, וכך גם סבו מצד אמו, יהודה פארב. למשפחת צ'צ'קס היו חמישה ילדים: שמואל יוסף היה הבן הבכור, וכנראה גם האהוב והמטופח מכולם, ולאחריו נולד האח אשר (אנשיל) והאחיות דבורה, שושנה־רוזה וצציליה (שלימים זכתה לשם "תרצה"). עגנון זכה מאז ילדותו המוקדמת לחינוך יהודי מסורתי ונשלח ללמוד בכמה חדרים, אך בגיל תשע נפלט למעשה ממערכת הלימודים, כנראה בשל יכולת לימוד יוצאת דופן. הוא החל ללמוד באופן פרטי. תחילה למד בהדרגת אביו, שהיה מוסמך לרבנות ובקיא בתורה, ובעיקר בכתבי הרמב"ם, ולאחר מכן למד לימוד עצמי בבית המדרש הישן. נוסף על כך הייתה לו שורה של חונכים אישיים: לעניין זה מוזכרים שמותיהם של חיים גוטפריד ומרדכי קאנפר, שני שכנים בעלי השכלה רחבה שסייעו לעגנון בלימוד הלשון הגרמנית – שהייתה לשון המדינה – וכמו כן למד להכיר באמצעותם ספרות עברית וכללית. לפי עדותו היו

ספריהם של סופרי ההשכלה וגם כתבים של גיתה, שילר ושייקספיר מוכרים לו כבר בנעוריו. גם אמו, אסתר צ'צ'קס, סייעה לו בלימוד הלשון הגרמנית, ובעיקר קירבה אותו אל השירה, שכלפיה היה לה יחס מיוחד.

מגיל צעיר מאוד גילה עגנון נטייה לכתיבת ספרות יפה. כתיבתו החלה בשיר געגועים שכתב לאביו בעת שזה נסע לאחד ממסעותיו, ונמשכה בבלדה שחיבר בהיותו בן תשע: "מעשה בבחור אחד שיצא להדליק נרות בליל ראשון לסליחות על הנחה, כאשר היה מנהג הבחורים בימי ילדותי" – כך שחזר עגנון עצמו כעבור שנים את מה שכתב – "ותבוא אחת הנערות מנערות המים ותקחהו". אף שהדברים לא הופיעו בדפוס, יצא שמו של עגנון כמי שמושך בשבט סופרים. כך אירע שבהיותו בן שתים-עשרה ביקש ממנו מחבר ספר מסעות בשם צבי יהודה גלבארד לכתוב "הסכמה" שתתנוסס בראש ספרו בצד הסכמות שאותן קיבל מכותבים אחרים שכבר עשו להם שם. עגנון נענה לפנייה ברצון ואף כתב הסכמה מחורזת, אלא שזו עוררה את חשדו של יצחק פרנהוף, מורה וסופר שהתגורר אז בבוצ'אץ'. פרנהוף מיהר לשלוח אל עגנון איגרת מחורזת גם היא, מעין פרודיה על מה שהוא עצמו כתב, ובה רמז ברור לכך שהדברים שפורסמו בשמו של הנער שמואל יוסף צ'צ'קס אינם פרי עטו אלא דברים שחיבר אביו והנער רק צירף להם את שמו. אך לא חלף זמן רב ופרנהוף נאלץ להכיר בכך שכותב ההסכמה הוא אכן צעיר ברוך כישרון שבוודאי עתיד לתפוש מקום בקרב חוגי הסופרים בגליציה.

הפרסום הראשון פרי עטו של עגנון בעברית היה בשנת 1904, בהיותו בן פחות משבע-עשרה. היה זה שיר לרגל ל"ג בעומר, שאותו שלח בדואר לכתובתו של שמעון מנחם לזר, עורך השבועון העברי "המצפה", שהופיע בקרקוב ושבו התרכזו באותן שנים טובי הכוחות הספרותיים העבריים של גליציה כולה. עגנון זכר היטב כיצד באחת השבתות, ימים אחדים לאחר ששיגר את השיר ללזר, ישב בבית סבו, יהודה פארב, ועלעל לתומו באחד הגיליונות של כתב העת, ולפתע נדהם לגלות את השורות שכתב במו ידיו כשהן מופיעות לראשונה בדפוס. בשיר, שהיה עדיין בוסר, תיאר עגנון ילד קטן הניצב על דרגש קטן ב"קלויז" החסידי בשעת בין הערביים ויורה חצים "כלפי השטן": "ואלפי עיניים יציצו ממעל" – כתב עגנון – "ממרום יתמלטו דמעות/ ילד קטן! שגיא כח! עוד לעמד תראה נפלאות". חוקר הספרות דב סדן, שהתעניין בשירי הנעורים של עגנון, ייחס לשורה זו חשיבות רבה. לדעתו, היא שיקפה את הדימוי העצמי של עגנון הנער הרואה את עצמו כמי שנועד לגדולות.

מאז הפרסום הראשון ב"המצפה" הציף עגנון הצעיר את העיתונים ואת כתבי העת

גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי היא סדרת חיבורים מונוגרפיים על חייהם וכתביהם של האישים הבולטים בתולדות ישראל בשדה המחשבה, ההלכה והתרבות. החיבורים מתרכזים בשני תחומים: תולדות החיים והסיפור האנושי, תוך הדגשת חשיבותה של האישיות על רקע זמנה ומקומה; והיצירה הספרותית והרוחנית, תוך הדגשת תכניה, תרומתה הייחודית והשפעתה לדורות. החיבורים עוסקים באישים שפעלו למן העת העתיקה ועד המאה העשרים. מטבע הדברים, לא נכללו בסדרה כל גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי אלא דמויות נבחרות, שתרמו תרומה מכרעת לתרבות ישראל וטבעו חותם ניכר לדורות.

מחברי הספרים בסדרה זו הם החוקרים המובהקים בתחומם. עם זאת, הספרים פונים לציבור קוראים רחב ומוגשים בלשון שווה לכל נפש. העורך הראשי של הסדרה הוא פרופ' אביעזר רביצקי וחברי המערכת הם פרופ' משה אידל, פרופ' אברהם גרוסמן, מר צבי יקותיאל ופרופ' אניטה שפירא.

שׂיׁי עגנון

שמואל יוסף עגנון (1887–1970) הוא גדול הסופרים העברים בעת החדשה וחתן פרס נובל לספרות לשנת 1966. הספר מגולל את תולדותיו של עגנון וסוקר את התפתחות יצירתו בתחנות השונות שבהן חי ופעל - גליציה המזרחית, ארץ ישראל (יפו וירושלים) וגרמניה. מעוגן בעולמה של יהדות מזרח אירופה, מעורה כל כולו בתרבות המסורתית, אך גם קשוב למציאות היהודית המשתנה, חושף עגנון בסיפוריו את המתח ואת הקיטוב של הקיום היהודי המודרני, הנתון בתהליכים דרמטיים של שינוי ומשבר. בכישרונו הספרותי העצום ובסגנון שאין מלוטש ממנו העניק לנו עגנון במשך יותר משישים שנות יצירה שפע בלתי נדלה של סיפורי מופת, את הרומנים הגדולים של הספרות העברית במאה העשרים וכן חטיבה רבת ערך של ספרי כינוס וזיכרון. ההתבוננות המשולבת בכתיבה ובחיים, שאותה מציע הספר, מעניקה לקורא הזדמנות לגלות מחדש את עולמו של הסופר, התופס מקום כה בולט בספרות העברית ובתרבות היהודית המתחדשת.

0 01850000561 6
דאנאקוד 185-561

מחיר מומלץ לצרכן 63.50 ש"ח

דן לאור הוא פרופסור מן המניין לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב ומופקד הקתדרה לתרבות עם ישראל בזמנו ע"ש יעקב ושושנה שרייבר. כיהן כראש החוג לספרות עברית וכדיקן הפקולטה למדעי הרוח ע"ש אנטין. ספרו "חיי עגנון" יצא לאור בהוצאת שוקן (1998) וזכה בפרס ע"ש יצחק בן-צבי לחקר ההיסטוריה של ארץ ישראל

עיצוב העטיפה: סטודיו מירה קידר

